

Основни методи при регулиране на олигополните пазарни структури

Боряна Джумалийски

The regulation of oligopolistic markets should be studied in the context of antitrust policy, as in both types of market structures /monopoly and oligopoly/ the purpose of the regulation is to restore the competition. The economists agree on three methods of regulation – structural, method against the behavior of the participants in the oligopoly and method of regulation. The main directions of the global antitrust policy follow the specificities of the European and American anti-trust legislation.

Key words: *Oligopoly, oligopolistic interdependence; methods of regulation; parallelism; competition law.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Към основните направления на макроикономическата политика на всяка една страна неминуемо се отнася антимонополното законодателство и в частност защита на конкуренцията. За съвременните страни, тя е от особено значение, тъй като степента на концентрация на много от пазарите е извънредно голяма.

Следва да бъдат ясно определени методите при регулиране на олигополните пазарни структури, да бъде анализирано тяхното приложение с цел подобряване конкурентните условия на засегнатите икономически сектори, както и да се санкционира, намали и дори избегне възможността за поява на паралелно поведение между пазарните участници на подобни пазари.

Олигополното регулиране следва да се разглежда в контекста на антимонополната политика, тъй като и при двата типа пазарни структури /монопол и олигопол/, целта на регулацията е възстановяване на нарушена конкуренция. Приложението на методите, следва да отчита разликата в броя на участниците на пазара и тяхното поведение, а именно, че за разлика от монопола, при олигополните пазари имаме паралелно поведение на няколко участника.

Основните направления на световната антитръстова политика, трябва да търсим в особеностите на европейското и американското антимонополно законодателство. Редица важни юридически актове, посветени на запазване на конкуренцията и антимонополното регулиране, са приети в САЩ и Европейския съюз.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Немалко икономисти разглеждат въпроса за методите на регулиране на монополните и олигополните пазари. Фишър, Дорнбуш и Шмалензи разграничават два основни типа на регулиране, които ограничават поведението на фирмите в бизнеса – икономическо и обществено регулиране. „При икономическото регулиране държавни агенции определят цените, а често и кой какво може да продава. При общественото регулиране, правителствени агенции се занимават с такива въпроси като здраве, безопасност, дискриминация, защита на потребителите и околна среда.[5] Те разглеждат антитръстовата политика и икономическото регулиране като действия на държавата срещу пазарните дефекти, причинени от монополната власт. Съответно логично, отличават регулиране при естествен и при неестествен монопол.

И двата типа регулиране – икономическо и обществено, могат да се тарнспонират и използват при контрола и справянето с проблема за паралелното поведение на олигополните пазари. Въпросът е до каква степен следва да бъде съответното регулиране, при какви точно обстоятелства и показатели на съответните пазари следва да бъдат прилагани... и дали тези два метода, няма да поставят под въпрос свободния пазар, тъй като безспорно допускат намеса на държавата в определени сектори.

М.В.Шишкин и А.В.Смирнов разделят в две групи методите на регулиране - насочени към естествените монополи и институционални. [6] Техният труд всъщност най-добре описва методите на регулиране и синтезира видовете антитръстова политика. Според тях, в условия на институционален монопол, важно направление на държавната политика може и трябва да бъде създаването на алтернативни предприятия и развитие на конкуренцията в монополизирания отрасъл. Те твърдят, че в условия на естествен монопол въвеждането на конкуренция ще снижи ефективността на производството. Затова според тях, едисниствения способ за държавна намеса в икономическия живот може да бъде пряко регулирано поведение на монополистите. В този аспект съществуват три основни направления:

1. Създаване в монополизирания отрасли на конкурентна среда;
2. Промяна в нагласата на обществото относно антимонополните настроения и развитие на неправителствени граждански институти за антимонополен контрол;
3. Пряко държавно регулиране на монополни отрасли и предприятия.

При избора на отделно направление или комбинация от няколко, държавната власт и гражданите на дадена страна са длъжни да отчетат особеностите на едни или други обекти на регулиране, макроикономическата ситуация в страната, действащите правни норми/както формални, така и неформални/, степен на развитие на пазара и др.

1. Метод „създаване на алтернативна конкурентна среда в монополен отрасъл“.

✓ Това направление е идеално от гледна точка демонополизацията на отрасъл или даден пазар. Появата на нови компании, встъпването им в конкуренция със съществуващите монополисти, кардинално ршава проблема за преодоляване на негативните последици от монополизацията. В резултат на възникване на конкуренция, цените падат, съответно асортимента и качеството на продуктите нарастват, и по този начин се повишава обществената полза. Безусловно подобна ситуация е възможна единствено при регулиране на институционалния монопол. За реализиране на подобна схема, правителството може да приложи следните два метода:

- Създаване на държавни предприятия в монополизирания отрасли. Съществуват някои удачни примери на отделни държави, въвели именно този метод на регулиране и справяне с монополизма.⁸ Прилагането му обаче, е свързан с редица трудности. На първо място, недостатъчните средства с които разполагат правителствата, за да създават конкурентни предприятия. Хроничния дефицит в държавните бюджети, пораждащ държавен дълг е типичен за повечето страни. При подобна финансова действителност, държавата не е в състояние да строи нови предприятия в един или друг отрасъл. Дори при наличие на средства, например в условия на бюджетен излишък, страните продължават да не повишават инвестиционната активност в монополизирания отрасли. Властовите структури в държавите обикновено се стремят към собствена изгода – политическа и икономическа. Политическите ръководители в своята дейност вземат решения които следва да са изгодни на първо място за относително неголеми групи, които финансира техните партии или политика, а не за широките народни маси. Лобизъм срещаме във всички страни под една или друга форма. Също така могат да бъдат представени достатъчно аргументи и срещу ефективността

⁸ Напр. във Франция завода „РЕНО“ дълго време функционира като държавно предприятие, което значително повишавало конкуренцията на автомобилния пазар. По редица причини обаче този способ не е бил преобладаващ и предпочитан за нито една страна /с изключение разбира се на старните с планова икономика, но там монополизма носи съвършено различен характер/.

на държавните предприятия. На първо място по-слабия мениджмънт на държавните предприятия, за разлика от този на частните. За ръководителите на частните фирми съществува по-добър стимул за полагане на труд, а именно – участие в печалбата. От друга страна държавните предприятия по-малко зависят от колебанията в пазарната конюнктура, за разлика от частните. Зад тях стои държавния бюджет и те получават необходимите дотации и субсидии, в случай, че дейността им се окаже неефективна. В определен смисъл това води до повишение стабилността в икономиката. Държавният сектор е способен да изглажда цикличните колебания и да противостои/разбира се до определена степен/ на кризисните тенденции. В същото време, държавните предприятия лесно могат да се превърнат в неефективни и ползването на дотации фактически да снижи макроикономическите показатели. Развитието на държавните предприятия от друга страна, дава възможност за създаване на своеобразни икономически изгоди за чиновниците, които управляват съответните програми. Корупцията също е характерна за повечето страни. Част от средствата изобщо не достигат до предприятията, а се изгубват в необосновано раздут бюрократичен апарат, обслужващ съответните програми. Ето защо в страни с пазарна икономика, монополизацията на отраслите с помощта на създаване в тях на държавни предприятия се използва достатъчно рядко.

- По-разпространен е метода за създаване на благоприятни условия за привличане в монополизирани отрасли на частни предприятия – т.нар. аутсайдери. В това направление, страните могат да се ползват от редица възможности: да определят много по-ниски ставки за предприятията в съответния отрасъл, като облагата се отнася само за встъпващите в съответния пазар фирми, а да не касае съществуващите монополисти; в отделни случаи дори могат да бъдат освобождавани от налози и данъци за определен период от навлизането им в съответния отрасъл; да се отпускат кредити от държавни финансови институции при преференциални условия и др.

2. Метод „Формиране на устойчива антимонополна позиция в обществото“

✓ Безусловно във всички страни, гражданите не обичат монополите, но за да се наложи този метод, то е необходимо да са налице някои условия:

- Да съществува достатъчно развит и наситен пазар. Не е задължително монополът да е абсолютен, необходимо е на пазара да присъстват реални или потенциални заместители на монополните стоки.

- Определено ниво на развитие на гражданското общество. То не просто да „засипва” със своя гняв монополите, а да подава искове до контролиращите органи и съда, като активно защитава своите права и интереси.

- Наличие на определена институционална база, на основата на която се реализират правата на потребителите - закони и подзаконовни актове, държавни стандарти за качеството на стоките и услугите, наличие на държавни органи – съд, арбитраж комисии и др.

- Създаване на недържавни обществени организации, защитаващи правата на потребителите.

Основен проблем в това отношение е пасивната позиция на гражданите. Те рядко защитават своите права чрез искове и жалби в съответните инстанции, поради ниската им юридическа култура, неефективността на съдебната система, както и недоверието към нея.

3. Метод „пряко държавно регулиране дейността на монополите“.

✓ Пряко държавно регулиране дейността на монополите.

Принципите на регулиране в държави, прилагащи антимонополна политика, са едни и същи. Държавата определя размера на тарифите на предлаганите услуги или цените на стоките. Възможен е и вариант, при който определя предел на повишение на съответните цени.

Изброените методи се прилагат и по отношение на олигополните пазари, като структури, засегнати от нарушения на конкуренцията. В своя статия А.Ганев представя два основни метода за третиране на олигополния вид пазари-структурен и метод, насочен срещу поведението на олигополистите. На следващо място той поставя регулаторния метод. [1] Д.Маркова също посочва тези три метода на регулиране, без обаче да дава приоритет на някой от тях. [3] Първият тя свързва с логиката, че олигополния проблем се предизвиква от индустриалната структура на пазара. Ето защо отговора следва да се търси в структурни мерки, т.е. такива, които предотвратяват създаването на пазарна структура, която да предразполага към паралелно поведение. Вторият, насочен към поведението на икономическите операти, вижда проблема с олигополните пазари в действията на олигополистите, независимо от структурата на пазара. Ето защо е необходим контрол, за да се предотврати олигополистите да действат по неконкурентен начин. Третият, регулаторен метод залага на пряко регулиране на олигополните индустрии. [3]

Като цяло проблема за регулирането на олигополните пазари обединява икономистите около описаните три метода. При първият, както и наименованието му подсказва, следва да бъдат включени структурни мерки и средства, които да спрат предизвикване на олигополния проблем. Вторият подход е свързан с поведението на участниците на пазара и идеята, че то може да бъде контролирано, а те да бъдат принуждавани да не нарушават конкуренцията. „Най-крайното проявление на този подход е паралелизма по отношение на цените да се счита за незаконен *per se*.“ [1]

„Криминализирането на картелните споразумения стимулира приложението на принцип, който в литературата на английски език е известен като „blow the whistle“. Това в буквален превод означава „надуи свирката“, но неговата основна идея е, че ако група предприятия участват в забранено споразумение и едно от тях уведоми конкурентния орган за извършеното нарушение /но преди то да е известно на органа/, то това предприятие трябва да бъде освободено от всякаква отговорност. Целта на този принцип е „падане на крепоста отвътре“. [2]

Недостатък на този метод е, че паралелното поведение, явяващо се в някои случаи рационално по отношение на съществуващите условия на пазара, следва да бъде оправдано, а не да тласка конкурентите към икономически необосновани решения, в стремежа им да не нарушават законови разпоредби.

Разбира се, по отношение на олигополите приложението намира и регулаторния подход. При него цените се регулират от държавни институции. „Възможни са различни варианти за постигане на тази цел, като например, цените да се фиксират на ниво, което да се счита за конкурентно; олигополистите да нотифицират цените до държавната агенция и след това да са длъжни да се придържат към тях за определен период от време.“ [1] Този подход се прилага в България по отношение на енергоразпределителните дружества. Практиката от последните години показва, че въпреки относителната икономическа предвидимост на сектор „Електроенергетика“, той е силно уязвим към регулаторни промени. Ценовото регулиране в сектора се основава на Закона за енергетиката /чл.23,чл.24, чл.31 – чл.36 и някои подзаконови актове, като включва следните методи: норма на възвращаемост на капитала (разходи плюс) и регулиране чрез стимули, който се дели на горна граница на цени /при която комисията определя горна граница на цените/ и горна граница на приходи /при която комисията определя горна граница на приходите/.

Не трябва обаче, регулативния подход да се приема като „панацея“ за решението на олигополния проблем. Определянето на ценови рамки и изобщо ценовата регулация, не се вписват в принципите на пазарната икономика. Ето защо дори в Закона за енергетиката е предвидено изключване на ценово регулиране, когато комисията установи, че е налице конкуренция.⁹

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проблемът за паралелното поведение трябва да бъде решаван в контекста на антимонополното регулиране, транспонирано по отношение на олигополните пазарни структури. И трите метода на регулиране – структурен, този, насочен срещу поведението на олигополистите и регулаторен, следва да бъдат прилагани по отношение на засегнати от нарушения на конкуренцията пазарни сектори в икономиката, с цел намаляване възможността за паралелно поведение на участниците, а при отчитане на нерегламентиран съвместен паралелизъм, налагане на съответни санкции.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Ганев А., „Олигополна структура на пазара и конкурентното право. Конспирация, злоупотреба със съвместно господстващо положение или невинно паралелно поведение“, Търговско право, бр.4/2004
- [2]. Конджов Т., Санкциониране на картелните споразумения:сравнителен анализ между България и Великобритания, Годишник на Софийския Университет „Св.Климент Охридски“, Стопански факултет, Том 12, 2014г, стр.129
- [3]. Маркова Д., „Хоризонтални споразумения – олигополи, мълчаливо съгласие и съвместно господстващо положение
- [4]. Стайков К., д-р Д.Николова, Регулаторна политика в сектор „Електроенергетика“ през 2013 г. – противоречаща на нормативната уредба и на здравия разум, Институт за пазарна икономика, 2014г., <http://ime.bg/>
- [5]. Фишър С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р., ИКОНОМИКА Основи на микро и макроикономиката, „Отворено общество“, стр.263
- [6]. Шишкин М.В., Смирнов А.В., Антимонополное регулирование, Экономика 2013
- [7]. Friedman J., Oligopoly Theory, Cambridge 2008
- [8]. Strox S., US and EC Oligopoly Control, Kluwer Law International, 2004
- [9]. <http://lex.bg/laws/ldoc/2135475623> Закон за енергетиката
- [10]. http://ec.europa.eu/index_bg.htm

За контакти:

Докторант Боряна Петрова Джумалийски, Факултет „Бизнес и мениджмънт“, Катедра „Икономика“, e-mail: bdzhumaliyski@uni-ruse.bg

---

⁹ Закон за енергетиката, чл. 30, (2) Цените на енергията, природния газ и услугите, предоставени от енергийните предприятия, не подлежат на регулиране от комисията при установяване от нея наличието на конкуренция, която създава предпоставки за свободно договаряне на цените при пазарни условия за съответната дейност в енергетиката.